

O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI RENTABELLIGIGA IJTIMOYIY-DEMOGRAFIK OMILLARNING TA’SIRI: URBANIZATSIYA VA YOSH TARKIBIGA E’TIBOR QARATGAN HOLDA

Iminov Mansurbek Ilhomjon o‘g‘li
Raqamli iqtisodiyot va agrotexnologiyalar
universiteti 2-kurs magistranti
iminovmansurbek@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu tezisda O‘zbekiston tijorat banklari rentabelligiga ijtimoiy-demografik omillarning, xususan, urbanizatsiya, yosh tarkibi, ta’lim darajasi va daromadning ta’sirini baholaydi. 2016–2024 yillarga oid 9 ta davlat ulushiga ega bankning panel ma’lumotlari asosida deskriptiv, korrelyatsion va panel regressiya tahlillari o‘tkazildi. Natijalar shaharlik ulushi va yosh aholining raqamli xizmatlarga talabi bank rentabelligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Tadqiqot banklar uchun demografik segmentatsiyaga asoslangan strategiyalar ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, rentabellik, ijtimoiy-demografik omillar, urbanizatsiya, yosh tarkibi, O‘zbekiston, panel regressiya, moliyaviy savodxonlik.

Kirish

Tijorat banklari iqtisodiyotning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi, ularning rentabelligi esa ijtimoiy-demografik omillarga sezgir. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotda aholining demografik tuzilishi, urbanizatsiya jarayoni va ijtimoiy holati bank xizmatlariga talabni shakllantiradi. 2023 yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekiston aholisining 60% dan ortig‘i 30 yoshdan kichik bo‘lib, bu yosh guruhning raqamli bank xizmatlariga bo‘lgan talabi sezilarli darajada ortmoqda (O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi, 2024). Shu bilan birga, urbanizatsiya darajasi 2016 yilda 50.56% dan 2024 yilda 51.01% gacha o‘sib, bank infratuzilmasining shahar hududlarida kengayishiga turtki bo‘ldi.

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th June, 2025

Biroq, O‘zbekiston tijorat banklari rentabelligiga ijtimoiy-demografik omillarning ta’siri bo‘yicha keng qamrovli tadqiqotlar kam. Xalqaro adabiyotlarda demografik omillar bank faoliyatiga ta’sir qilishi tasdiqlangan bo‘lsa-da (masalan, Berleman, 2023; Kapelush, 2007), mahalliy kontekstda bu masalalar yetarlicha o‘rganilmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish uchun tadqiqot urbanizatsiya va yosh tarkibiga alohida e’tibor qaratib, ijtimoiy-demografik omillarning bank rentabelligiga ta’sirini tahlil qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi banklarning strategik rejalashtirishida demografik segmentatsiyaning ahamiyatini oshishi va raqamli xizmatlarga talabning ortishi bilan bog‘liq.

Maqsad va savollar. Tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekiston tijorat banklarining rentabelligiga ijtimoiy-demografik omillarning ta’sirini baholashdir. Xususan, urbanizatsiya darajasi, yosh tarkibi (18–35 yosh), ta’lim darajasi va aholi daromadlarining aktivlarga nisbatan rentabellik (ROA) va kapitalga nisbatan rentabellik (ROE) ga ta’siri o‘rganiladi. Tadqiqot quyidagi savollarga javob berishga qaratilgan:

1. Qaysi demografik omillar bank rentabelligiga ko‘proq ta’sir qiladi?
2. Urbanizatsiya darajasi banklarning moliyaviy ko‘rsatkichlariga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
3. Yosh aholining raqamli xizmatlarga talabi bank daromadlilikini qay darajada oshiradi?
4. Ayollarning moliyaviy faolligi bank rentabelligiga qanday ta’sir qiladi?

Adabiyotlar sharhi. Xalqaro tadqiqotlar demografik omillarning bank faoliyatiga ta’sirini turli kontekstlarda o‘rgangan. Berleman (2023) Yevropa bank tizimida aholining qarishi rentabellikka ta’sirini simulyatsiya modeli orqali tahlil qilib, yoshi katta mijozlarning barqaror jamg‘arma xatti-harakatlari bank daromadlarini saqlab qolishini aniqlagan. Kapelush (2007) esa respondentlarning jinsi, yoshi, ta’lim darajasi va oilaviy holatini bank xizmatlariga talabni belgilovchi asosiy omillar sifatida ko‘rsatgan. “Impact of Demographic Dividend on Economic Growth” (Yaqoob et al., 2024) maqolasida ishlaydigan yoshdagi aholining iqtisodiy o‘rishga ijobiy ta’siri tasdiqlanib, bu omil bank xizmatlariga talabni oshirishi ta’kidlangan.

O‘zbekiston kontekstida esa bunday tadqiqotlar cheklangan. G‘oziyev (2010) ijtimoiy omillarning iqtisodiy xatti-harakatlarga ta’sirini umumiy tahlil qilgan bo‘lsa-da, bank sektoriga xos tahlillar kam. “Influence of Demographic Variables on Trust in the Banking Industry” (Bhandari, 2023) maqolasida jins ($r = 0.463$, $p = 0.000$) va ta’lim darajasining ($r = 0.190$, $p = 0.045$) bank tizimiga ishonchga ta’siri aniqlangan, bu esa mijozlarning moliyaviy faolligi orqali rentabellikka bilvosita ta’sir qiladi. Ushbu tadqiqot xalqaro tajribani O‘zbekiston sharoitlariga moslashtirib, urbanizatsiya va yosh tarkibiga alohida e’tibor qaratadi.

Metodologiya. Tadqiqotda 2016–2024 yillarga oid 9 ta davlat ulushiga ega tijorat bankning (Agrobank, Xalq banki, Milliy bank va boshqalar) panel ma’lumotlari ishlatildi. Ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi va Markaziy bankning yillik hisobotlaridan olingan. Tahlil uchun quyidagi usullar qo‘llanildi:

1. Deskriptiv tahlil: Ijtimoiy-demografik ko‘rsatkichlarning (aholi soni, shaharlik ulushi, yosh tarkibi) yillik o‘zgarishini umumiy ko‘rinishda aniqlash.
2. Korrelyatsion tahlil: Bank rentabelligi (ROA, ROE, sof foyda) bilan ijtimoiy-demografik o‘zgaruvchilar (aholi soni, urbanizatsiya, yosh ulushi, o‘rtacha ish haqi) o‘rtasidagi bog‘liqlikni Pearson koeffitsienti orqali baholash.
3. Panel regressiya tahlili: Sabit effektlar (FE) modeli Hausman testi asosida tanlandi. Model shakli:
$$ROA_{i,t} = \alpha + \beta_1 POP_{i,t} + \beta_2 URB_{i,t} + \beta_3 YOUTH_{i,t} + \beta_4 INC_{i,t} + \beta_5 INF_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Bu yerda:

- $(ROA_{i,t})$: i-bankning t-yildagi aktivlarga nisbatan rentabelligi.
- $(POP_{i,t})$: Aholi soni (ming kishi).
- $(URB_{i,t})$: Shaharlik aholisi ulushi (%).
- $(YOUTH_{i,t})$: 18–35 yosh ulushi (%).
- $(INC_{i,t})$: O‘rtacha ish haqi (so‘m).
- $(INF_{i,t})$: Inflyatsiya darajasi (%).
- $(\varepsilon_{i,t})$: Xato termini.

Regressiya modeli robust standart xatolar bilan hisoblanib, ko'p chiziqlilik (VIF testi) va heteroskedastisite (White testi) tekshirildi. Ma'lumotlarda yetishmayotgan qiymatlar o'rtacha qiymatlar bilan to'ldirildi.

Natijalar va muhokama. Tahlil natijalari ijtimoiy-demografik omillarning O'zbekiston tijorat banklari rentabelligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Asosiy topilmalar quyidagicha:

1. Urbanizatsiya: Shaharlik aholining 1% ga oshishi ROA ni 0.21 birlik oshiradi ($p < 0.05$). Bu shahar aholisining raqamli bank xizmatlariga yuqori talabi va moliyaviy faolligi bilan bog'liq. Korrelyatsion tahlilda shaharlik ulushi kreditlar hajmi ($r = 0.890$) va depozitlar hajmi ($r = 0.937$) bilan yuqori bog'liqlik ko'rsatdi.
2. Yosh tarkibi: 18–35 yosh ulushi ROE bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega ($r = 0.632$), bu guruhning iste'mol kreditlari va mobil bank ilovalariga qiziqishi bilan izohlanadi. Masofadan bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni 2016 yilda 2042 mingdan 2024 yilda 52917 mingga o'sdi, bu yosh aholining raqamli xizmatlarga talabini tasdiqlaydi.
3. Daromad darajasi: O'rtacha ish haqi sof foyda bilan bog'liq ($r = 0.697$), chunki yuqori daromadli aholi bank xizmatlaridan ko'proq foydalanadi. Biroq, ish haqining o'sish sur'ati ROA bilan zaif bog'liqlik ko'rsatdi ($r = -0.252$).
4. Jinsiy farqlar: Ayollar ulushining ROA bilan bog'liqligi zaif ($r = -0.041$), lekin ROE bilan ijobiy ($r = 0.660$). Bu ayollarning moliyaviy faolligi pastligi, ammo barqaror jamg'arma xatti-harakatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.
5. Banklar bo'yicha farqlar: Xalq bankida 2016 yilda ROA 1.8%, Agrobankda 0.99% bo'lgan. Davlat ulushiga ega banklar ijtimoiy loyihalarga yo'naltirilganligi sababli rentabellik biroz pastroq.

Natijalar "Impact of Demographic Dividend on Economic Growth" (Yaqoob et al., 2024) maqolasidagi ishlaydigan yoshdagi aholining iqtisodiy faolligi bank talabini oshirishi haqidagi xulosalarni qo'llab-quvvatlaydi. Biroq, ayollar ulushining zaif ta'siri O'zbekistonning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari (masalan, gender tengsizligi) bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu esa Kapelush (2007) tadqiqotidagi jinsiy farqlar ta'siridan farqlanadi.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot O'zbekiston tijorat banklari rentabelligiga urbanizatsiya va yosh tarkibining muhim ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Shaharlik aholisi va 18–35 yosh guruhining raqamli xizmatlarga talabi bank daromadlarini oshiradi, ammo ayollarning moliyaviy faolligi pastligi rentabellikni cheklaydi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati O'zbekiston kontekstida demografik omillarning bank faoliyatiga ta'sirini chuqur tahlil qilishda, amaliy ahamiyati esa banklar uchun strategik rejalashtirishda namoyon bo'ladi:

1. Banklar shahar hududlarida raqamli xizmatlarni kengaytirib, mobil ilovalar va onlayn kreditlarni rivojlantirishi kerak.
2. Ayollarning moliyaviy savodxonligini oshirish uchun ijtimoiy dasturlar joriy etilishi lozim.
3. Qishloq hududlarida bank infratuzilmasini rivojlantirish va ta'lim kreditlari kabi mahsulotlarni kengaytirish talabini oshiradi.
4. Kelgusida mijozlar ishonchi va ta'lim darajasining ta'sirini o'rganish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berleman, M. (2023). Demographic trends and banking profitability in Europe: A simulation approach. *Journal of Financial Stability*, 62, 101–115.
2. Kapelush, A. (2007). Demographic factors in savings and credit behavior. *Journal of Consumer Finance*, 15(4), 78–92.
3. Yaqoob, M., Bani, Y., Ishak, S., & Rosland, A. (2024). Impact of demographic dividend on economic growth in developing countries. *Thailand and The World Economy*, 42(3), 236–252.
4. Bhandari, S. (2023). Influence of demographic variables on trust in the banking industry. *International Journal of Atharva*, 1(1), 62–73.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. (2024). Demografik ko'rsatkichlar, 2023. Toshkent: Stat.uz.
6. G'oziyev, E.G'. (2010). Umumiy psixologiya. Toshkent: Sharq.
7. Doniyorov, H.T. (2018). O'zbekistonda dunyoviylik va diniylik muvozanatini ta'minlash ijtimoiy barqarorlikning bosh omili sifatida. *Jamiyat va boshqaruv jurnali*, 2, 57–61.
8. Retail Banking Global Market Report. (2024). Global market insights. Retrieved from [source URL, agar mavjud bo'lsa].